

Fem kvinner, tre menn
og en datter
skriver om Vigdis Hjorth

CAPPELEN DAMM
2019

© CAPPELEN DAMM AS, Oslo, 2019

ISBN 978-82-02-62428-6

1. utgave, 1. opplag 2019

Omslag: Elisabeth Vold Bjøne

Sats: Type-it AS

Trykk og innbinding: AiT Bjerch AS, 2019

Materialet i denne publikasjonen er omfattet av åndsverklovens bestemmelser. Uten særskilt avtale med Cappelen Damm AS er enhver eksemplarfremstilling og tilgjengeliggjøring bare tillatt i den utstrekning det er hjemlet i lov eller tillatt gjennom avtale med Kopinor, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk.

Utnyttelse i strid med lov eller avtale kan medføre erstatningsansvar og inndragning, og kan straffes med bøter eller fengsel.

www.cappelendamm.no

Toril Moi

Lidenskapens grammatikk:

Om Vigdis Hjorth og Annie Ernaux

Lidenskap får intelligente kvinner til å gjøre dumme ting. De blir overtroiske. De leser horoskop. Går til spåkvinner. De gjør ikke lenger annet enn å vente. De venter hjelpeløst på et brev, en telefon, et tegn på interesse fra mannen. De vet godt at de er i ferd med å bli den rene ukebladklisjé. Selvbevissthet forandrer ingenting. De skammer seg litt over sin egen banalitet. Men ikke altfor mye. For de vet godt at det ikke er noe de kan gjøre med det.

Handlinger utført i lidenskapens vold oppleves som nødvendige, uavvergelige, uansett hvor banale eller fatale de måtte være. Lidenskapen oppleves ikke som et valg. Lidenskapen kommer som kastet over et menneske. Ibsens Rebekka West, som også er en intelligent kvinne, sier det best: «Da kom det over mig, – dette vilde, ubetvingelige begær – ... Det var over mig som et vejr ved havet. Det var som et av de vejr, vi kan ha' ved vintertid der nordpå. Det tar en, – og bær' en med sig, du, – så langt det skal være. Ikke tanke om at stå imod.»

Men noen av de intelligente kvinnene kan skrive. Og når de skriver om lidenskapen, minner de oss om noe vi for

så vidt vet, men stadig ser ut til å glemme. Noe eksistensielt. Noe dypt menneskelig. Nemlig at det mest banale kan være det mest pinefulle. Dette er ikke nytt – for hva er mer velkjent enn klisjeen om kvinner som pines av lengsel og begjær? Men det er nødvendig å utforske denne dypt menneskelige erfaringen. Den beste litteraturen gjør nettopp dette: Den finner de rette ordene og hjelper oss dermed til å forstå erfaringer som vi ellers ikke klarer å se klart.

Annie Ernaux og Vigdis Hjorth

Jeg har elsket Annie Ernauxs *En lidenskap* helt siden den kom ut på fransk i 1991. Og da Vigdis Hjorth ga ut *Om bare* i 2001, syntes jeg at vi endelig hadde fått et verdig motstykke på norsk.

Annie Ernauxs bok heter på fransk *Passion simple* – en enkel lidenskap. Tittelen er et ordspill på verbformen *passé simple* – en litterær fortidsform som ikke brukes i dagligtalen. *Passé simple* brukes om en fortidshandling som er ferdig og avsluttet, om noe som skjedde én gang, men som nå er helt og fullt opphørt. (I dagligtalen bruker fransk perfektum – jeg har elsket – til å uttrykke det samme.) Ernaux holder store deler av selve teksten i imperfektum – fortidsformen som betegner noe som foregikk over lang tid, eller som gjentok seg i fortiden. Lidenskapens tid er *l'imparfait* – det uferdiges, det stadig vedvarendes fortid. Skriftens – litteraturens – tid er *passé simple*, det ferdiges tid. Hjorth skriver stort sett i presens, tiden som på norsk både betegner fortiden og nåtiden. Det er som om hovedpersonen Ida Heier ikke klarer å skille for-

tid fra nåtid, og heller ikke klarer å legge fortiden bak seg.

Hjorth og Ernaux har mye til felles: de skriver virkelighetsnære tekster med enorm kunstnerisk kraft. De skriver intellektuelle bøker som når ut til ikke-intellektuelle lesere. De er opptatt av de sosiale og politiske kreftene som skaper samfunnet og dermed også kvinners liv og valg. Og de er uovertrufne som bidragsytere til den kvinnelige lidenskapens fenomenologi.

Ernauxs *En lidenskap* og Hjorths *Om bare* har den samme kjernen av vill lidenskap. Men ellers er de ganske forskjellige. Ernauxs roman er svært kort. Den handler om jeg-personens opplevelse av en lidenskap som ikke engang varer et helt år. Før muren faller høsten 1989, er det over. Da sitter Ernauxs hovedperson og skriver.

Mannen, som bare betegnes som A., er gift. Vi får inntrykk av at han er en slags utsending eller diplomat fra et østeuropeisk land. Romanen er på én måte helt upersonlig. Ernaux forteller oss ingenting om hvordan mannen og kvinnen er, hva de er interesserte i, hva slags karaktertrekk de har. Den forteller oss ikke om hvordan de to møtte hverandre. Den forteller oss heller ingenting om elskovsmøtene deres. Ernaux viser oss at begjæret ikke handler om personlighet, finere sjelskvaliteter, interesser eller hobbyer. Begjæret går dypere – eller mer overfladisk – til verks (For hva er forskjellen på dybde og overflate når lidenskapen oppsluker alt?)

En lidenskap begynner slik: «Fra september i fjor gjorde jeg ikke annet enn å vente på en mann, at han skulle

ringe og at han skulle komme til meg.» Romanen handler om kvinnens opplevelse av tiden, viljen og handlekraftens forvandlinger, kroppen, andre mennesker, nyhetene og verden mens hun befinner seg i det hun kaller lidenskapens tid. Når mannen er borte, begynner hun å skrive. Hun beveger seg over i skriftens tid.

Om bare er mer vidtfavnende. Her følger vi dramatikeren Ida Heier i nesten ti år, fra hun er tretti til hun blir førti. Ida Heier har to barn. Hun skiller seg fra en snill mann. Hun forelsker seg vilt i Arnold Busk, professor i teater og oversetter av Brecht. Hun gjennomlever også lidenskapens tid. Men til sin ulykke får Ida sin Arnold. De blir et par, som riktignok aldri bor sammen, og aldri får barn sammen. Men forholdet blir en katastrofe. Til slutt finner Ida Heier styrken til å gjøre det slutt. Hun lider minst like intenst som Ernauxs karakter. Og så begynner hun å skrive.

I begge romanene begynner skriften i smerten. Lidskap heter ikke lidenskap for ingenting. Pasjon betyr også opprinnelig lidelse. Det er ikke tilfeldig at Ida Heier skriver et teaterstykke som heter *En liten pasjon*, om en kvinne som blir gal av forelskelse: «Men hun sørger for at det går godt, at hun overlever ham.» Pasjon har samme latinske røtter som ord som passiv og pasient. Pasjonen er noe en lider av, noe en underkaster seg. Etymologisk står pasjon i motsetning til handling. Det latinske *actum* har gitt oss ord som aktivitet og aksjon. Å handle er å gjøre noe, å være hersker over seg selv. Å være besatt av lidenskap er å bli utsatt for noe, det er å underkaste seg. Det er å lide.

Lidenskapens grammatikk

Likheten mellom tekstene oppstår fordi Ernaux og Hjorth beskriver den samme erfaringen. Begge tekstene bidrar til det vi kan kalle den kvinnelige heteroseksuelle lidenskapens fenomenologi. Men vi kan også, med Wittgenstein, kalle det lidenskapens grammatikk. Grammatikken viser oss hva noe er, skriver Wittgenstein. Disse to kvinnene viser oss hva det går an å si om lidenskap. De viser oss hvordan ord og handling forbindes med hverandre, hvilke setninger og handlinger en kvinne har til rådighet når hun er i lidenskapens vold.

Lidenskapen kommer som stormværet i Norskehavet. Kroppen blir som besatt og trekker sjelen og sinnet med seg. Lidenskapen skaper lidelse. Men den fjerner også all eksistensiell tvil. Den gjør eksistensen intens og meningsfull. Meningen med livet er ikke lenger et problem. Kvinnen lever for et eneste, selvfølgelig mål: for å vente på mannen. For å ha sex med mannen. For å få ham. Men det å få ham er også det første skrittet mot lidenskapens ødeleggelse. «Det er ikke det med de to at de ikke får hverandre, det er det at de får hverandre,» skriver Hjorth.

Ernauxs karakter får ikke mannen. Ernaux skriver bevisst ikke om kjærlighet. I hennes bok brukes ordet kjærlighet – *amour* – enten lett ironisk («min kjærlighetshistorie») eller som et ord for sex – *elskov*, som en sa på norsk i gamle dager. Hennes korte bok er en gjennomlysning av selve det å ha opplevd en lidenskap.

Om bare, derimot, er en analyse av en kvinne som blander sammen kjærlighet og lidenskap. Det er som om de to begrepene betyr det samme for Ida Heier. Romanen viser at dette kommer av at Ida har en «skade.» Skaden beskrives ikke i detalj i *Om bare*. Men teksten antyder hva det dreier seg om. Noen deler av teksten peker fram mot lignende scener i *Arv og miljø*. Ida får fem anfall som driver henne til en psykoanalytiker. Anfallene beskrives som «lammende», en smerte som er «stille, den går nesten over i død, nær svarene, liksom hellig, tidløs». «Når denne smerten er kommet, kan den ikke gjemmes bort og heller ikke gjennomleves, den er for stor,» noterer Ida. «Skaden» ødelegger forholdet til familien. Den får henne til å drikke for bedøvelsens skyld, noe som bare fører til mer smerte. Men lidenskapens smerte maskeerer skadens smerte.

Hovedpersonens skade gjør henne ute av stand til å sette grenser. Ida kan ikke si nei til noe. Hun drikker for å kunne overskride, eller la være å ta alvorlig de grensene hun faktisk har. «Jeg er medskyldig,» tenker Ida da hun endelig har klart å gjøre det slutt, «for jeg har latt det skje, eksponert deg for skaden min som du har spilt på, ubevisst, grenseløsheten min, skyldfølelsen.» Ida Heier lider ikke bare lidenskapens kvaler, hun lider også den emosjonelle mishandlingens kvaler.

I begge romanene er hovedpersonen besatt av en gift mann. De intelligente kvinnene overgår seg selv i å finne utspekulerte metoder for å komme i kontakt med mannen. Men både den franske og den norske kvinnen havner på nøyaktig de samme løsningene. Lidenskapens

grammatikk tilbyr dem øyensynlig bare et begrenset antall former.

«Da jeg hadde det på det aller verste, fikk jeg et brennende ønske om å gå til en spåkvinne, jeg følte det som om det var det eneste livsviktige jeg kunne gjøre,» skriver Ernaux. Hjorths Ida «finner en spådame» i New York. «I damebladene leste jeg horoskopene først,» skriver Ernaux. Ida følger med på horoskopene i Adresseavisen, for den uopnåelige mannen bor i Trondheim. Når et horoskop er uklart, ringer hun i sin ville forelskelse til horoskopforfatteren i London for å få vite hva hun mente med sin upresise formulering.

Ernauxs navnløse hovedperson reiser til København bare for å sende et postkort til en mann:

Til tross for avskyen jeg hadde for å treffe folk, sa jeg ja til å være med på en konferanse i København, fordi det ville være en mulighet til å sende ham et diskret livstegn, et prospektkort som jeg innbilte meg at han ble nødt til å svare på. Fra det øyeblikket jeg kom til København, tenkte jeg ikke på annet enn dette, kjøpe et kort, skrive de få setningene som jeg hadde tenkt nøye ut før jeg reiste, finne en postkasse. I flyet på tilbaketuren tenkte jeg at jeg hadde reist til Danmark utelukkende for å sende et kort til en mann.

Hjorths Ida Heier reiser til New York for å gjøre akkurat det samme:

Hun reiser til New York for å kunne sende et postkort til Arnold derfra, fra Oslo vil et postkort virke kunstig,

hun reiser til New York, fra New York virker et postkort naturlig. Hun reiser for å reise fra tankene, for å tenke på noe annet, men det hjelper ikke, hun tenker det samme, kanskje reiser hun for å kunne tenke i fred, hun har ikke andre tanker og når barna, mannen hennes ikke er i nærheten kan hun overgi seg til tankene uten forbehold, det dunker i brystet som om hun er på en rockekonsert nær scenen, som om hun står nær fly som letter, som om gulvet gynger, kanskje det er flyene, hun er på flyplassen, hun drikker vin på flyet, det hjelper, hun kladder postkortet. Hun drar til New York for å finne et postkort og sende det til Arnold Busk.

Forståsegpårerne, de som forkaster Hjorths og Ernauxs bøker som banale kvinnehistorier, peker på slike scener og sier de ikke hører hjemme i litteraturen, men i ukebladene. Det er sant at ukebladene ikke mangler horoskoper og spåkvinner. Det er også sant at lidenskapens vesen er å tvinge oss til å leve ut kulturens klisjéer. Men det gjør den ikke til et uverdigg tema for litteratur. Tvert imot.

Når det er menn som underkaster seg lidenskapen, protesterer ikke de samme forståsegpårerne. Hva med unge Werther som lider til døden fordi han ikke kan få sin Lotte? Eller Romeo som dreper seg fordi han tror Julie alt er død for hans skyld? Eller hva med Othello som dreper Desdemona i frykt for sin egen lidenskap? Eller Rosmer, som i frykt for Rebekkas lidenskap får henne til å kaste seg i Møllefossen? Men i disse tekstene ligger perspektivet mest hos mennene. De slutter ofte med død. Er det derfor litteraturforskerne uvegerlig begynner

å snakke om tragedie og den store, romantiske kjærligheten der de to blir ett?

Moderne kvinner dør ikke av kjærlighet. Ernaux og Hjorths bøker viser at den romantiske troen på tvillingsjelen som smelter sammen, er en umulig myte. I disse tekstene føler kvinnen som er i lidenskapens vold, seg alene. *En lidenskap* og *Om bare* viser begge to at selv om kroppen blir en brennende arena for sammensmelting, forsvinner ikke den eksistensielle ensomheten. Snarere tvert imot: Menneskets utilgjengelighet innskjerper den. Disse to kvinnene elsker alene. De skriver alene også. Men de overlever. For å verdsette disse tekstene må vi ikke gjøre det tragiske til det eneste litterære idealet. I begge romanene vet hovedpersonen godt at hun i sin dagligdagse banalitet balanserer på grensen til det komiske. Men komisk blir hun ikke, fordi lidelsen er altfor intens.

Lidelsen

Ernaux skriver:

Han har reist fra Frankrike, hjem til sitt eget land for seks måneder siden. Jeg kommer sikkert aldri til å se ham igjen. I begynnelsen var det det samme for meg om jeg var død eller levende, når jeg våknet klokken to om natten. Jeg hadde vondt i hele kroppen. Jeg skulle gjerne ha revet ut smerten, men den var overalt.» I denne tilstanden oppsøker hun bakgaten der hun en gang hadde en ulovlig abort som nesten drepte henne: «Jeg hadde liksom et slags forvirret håp om at en gammel smerte kunne nøytralisere den nye.

Mannen som gjorde henne gal av lidenskap, er borte. Etter hvert oppdager hun at hun har overlevd. Da begynner hun å se det store i erfaringen av lidenskap.

Og at det hele begynner å bli like fremmed for meg som om det gjaldt en annen kvinne, forandrer ikke noe på dette: Takket være ham har jeg vært så nær den grensen som skiller meg fra en annen, at jeg enkelte ganger innbiller meg at jeg har krysset den.

Hun begynner å forstå at hun ikke har skrevet en bok om ham. *En lidenskap* slutter slik:

Jeg har bare satt ord – som han helt sikkert ikke kommer til å lese, som ikke er bestemt for ham – på det som hans eksistens, helt av seg selv, har gitt meg. En slags overført gave.

Da jeg var barn, trodde jeg at luksus besto i pelskåper, lange kjoler og villaer ved sjøen. Senere trodde jeg at det var å leve et intellektuelt liv. Nå virker det som om det også betyr å kunne oppleve en lidenskap for en mann eller en kvinne.

Ernaux forstår at det å oppleve en lidenskap er en gave. Det er et privilegium. Det er ren og skjær luksus. En av de opplevelsene vi drømmer om. Og om vi får oppleve den, skal vi være glade for det. I hvert fall etterpå, når vi har overlevd.

Vigdis Hjorths Ida lider også. Arnold Busk bedrar henne mange ganger. Ofte med en studine. Men den siste gangen det skjer, sier hun at det er slutt. Hun orker ikke mer. Hun har fortalt ham at hun ikke tåler utroskapen

hans. Men før har hun aldri holdt fast på det. Denne gangen trekker hun opp grensen. Og da kommer smerten, og skammen og bevisstheten om hvor banal hele historien er.

Men jeg skal ikke male det ut, ikke dvele ved det, det kjeder meg allerede, virker så barnslig, så banalt, at til og med den smerten det medførte virker barnslig, banal, pinlig, til å skamme seg over, med den rest av fornuft som fremdeles er virksom i hjernen hennes ser hun hvor banalt det er, men det gjør vondt likevel, kanskje vondere, for også den dummeste, barnsligste handling kan føre til smerte, men jeg maler det ikke ut, for jeg kjenner også skammen, til og med nå, her jeg sitter, og skriver derfor bare det viktigste: Smerten var sånn, så total at det bare fantes en eneste lindring: kutte det over, så det ikke kan skje igjen. Den eneste lindrende handling; bestemmelsen. Hun har ikke noe valg, hele kroppen sier det, det er over, det er nok, nå må hun bare overleve, ligger aldri, aldri med ham mer.

Den intelligente Ida Heier fornedrer seg. Hun skammer seg. Men hun gjør alt det dumme og banale likevel. Hun ser det komiske i sin egen oppførsel, uten at det gjør noe til eller fra. Men etterpå skriver hun om det. Og da er det hun som kontrollerer utfallet.

Skriften og kjærligheten

Sammen med lidelsen kommer skriften. Som ikke gjør lidelsen mindre. Ernaux skriver: «Skrivingen hindret ikke at i samme øyeblikk som jeg holdt opp, følte jeg

savnet av den mannen som jeg ikke lenger hørte stemmen til...» Hjorth skriver: «Det er blitt et sår der. Først nå vet jeg hvor dypt det er. Jeg kan kjenne smerten samle seg der mens jeg skriver og lurar på om jeg istedenfor å begrave holder alt i live, på denne måten.»

Ernaux fokuserer på lidenskapen. Men for Hjorth er kjærligheten selve spørsmålet.

Skal hun aldri elske mer. Elsker man bare én gang. Eller er det sånn at av kjærligheten til den ene kan det vokse kjærlighet til en annen slik skriften vokser av lesningen, boken av bøkene, det må være sånn!

Eller er det noe annet som gjelder? *Om bare* slutter slik:

For kjærligheten dør som bøker dør, blir skapt og lever sitt liv, kort eller langt, og dør så slik alt levende dør, er dømt til å dø, for uten døden, ikke livet, og uten død, ikke kjærlighet heller.» Ingenting varer. Lidenskapens vesen er å brenne som en pinefull flamme og så bli til aske. Men opp av asken skal det vokse nye bøker, og ny kjærlighet også.

Ida Heier er sterk. Hun har evne til å bære det som ville knuse andre. Men hun beveger seg på randen av ødeleggelsen. Drikkingen. Selvdstruksjonen som ligger i det å være sammen med en mann som slett ikke ser hvem hun er. Illusjonen hun har om at han nettopp er den ene som kan se henne. Men isteden er han en av de mange som utnytter skaden hennes, enten han vet det eller ikke. Og Ida klarer ikke å skille mellom liden-

skap og kjærlighet. Egentlig vil hun ikke skille mellom dem heller, i hvert fall ikke før smerten blir for stor.

Forfatteren av *Om bare* – enten hun heter Ida Heier eller Vigdis Hjorth – innser at for henne hører kjærligheten og skriften sammen. En mann som ikke ser hvor alvorlig, autentisk, oppriktig hun er i skrivearbeidet, som ikke forstår at hun er en genuin kunstner, en slik mann kan ikke elske henne. Det er mulig han kan elske noen han tror er henne, men han ser jo ikke hvem hun er. Det en slik mann har å gi forfatteren av *Om bare*, er ikke kjærlighet. For kjærlighet handler om å anerkjenne den andre, om å se hvem hun er, om å ville det beste for henne.

Spørsmålet er: Er kjærlighet igjen mulig for forfatteren selv? For forfatteren av *Om bare* – denne nesten uhyggelige dissekeringen av en ødeleggende lidenskap – tror jeg at svaret er ja. I hvert fall om en legger inn noen presiseringer. Vil forfatteren av *Om bare* utsette seg for den samme skadefylte lidenskapen igjen? Jeg håper virkelig at hun vil la være. Vil hun klare å elske en mann som fyller henne med mindre lidenskap? En mann som dermed ikke fjerner eksistensens byrder fra henne? For i en fri, autentisk – valgt – kjærlighet vil forfatteren stadig måtte velge sine egne veier, uansett hvor elsket hun er. Vil denne forfatteren klare å oppleve et slikt forhold som et intenst kjærlighetsforhold?

Forfatteren av *Om bare* er uvanlig sterk. Hun er genial i sin ordkunst. Og til tross for den fryktelige smerten er hun optimistisk på bunnen. Spørsmålet er ikke om denne

forfatteren er i stand til å oppleve en stor kjærlighet. Spørsmålet er om det finnes en mann som er henne verdig. Og om hun er i stand til å velge ham ut fra mengden av menn som ikke er det.